

The key moment in solving this problem may become professional activities of students within teaching practice which, on the one hand, provide for future specialists an educational resource of higher education, which promotes activation, expansion and completion of academic knowledge.

Educational practice is the most important and necessary element in the system of pedagogical professionalization of the future pathologist-speech therapist. It is the link between the theoretical training of future special education teachers-speech therapists and their practical professional activities by performing the following functions: training (actualization, deepening and expansion of theoretical knowledge and its application in solving specific pedagogical tasks, formation of pedagogical skills); developmental (cognitive and creative activity of the future pathologists -speech therapists, developing their pedagogical thinking); upbringing (formation of a socially active person of pathologist - speech therapist, research outlook, sustained interest and love for the profession); diagnostic (testing the level of professional orientation of future special education teachers-speech therapists, the degree of proficiency and suitability to teaching).

The implementation of these functions during educational practice significantly affects formation of the students' willingness to interact with children with impaired speech development.

Such a system of practical training enables the realization of creative potential of students, the need for a conscious use of their skills, broaden personal motivational basis, the realization of the true values of pedagogical work. This allows the author to assume that teaching practice is a system-developing factor in the formation of professional readiness of students to teaching children with speech disorders.

Key words: *professional training, competence, educational-pedagogical practice, functions of educational-pedagogical practice, professional activity, pathologist-speech therapist, pedagogical abilities.*

УДК 371.135:81/233

Л. І. Рубан

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядаються основні шляхи та методи формування орфографічної грамотності молодших школярів. Висвітлено завдання, які необхідно розв'язати, щоб навчити їх правилам правопису. З'ясовано сутність поняття орфографічної дії, яка включає орфографічну задачу та методика її розв'язання. Визначено послідовність кроків у формуванні орфографічних умінь молодших школярів, починаючи від добору вправ, вибору форм і методів, уміння розпізнавати орфограму, відшукування правила її доведення та закріплення знань на практиці. Зазначено, що правильному виділенню орфограми сприятиме якісне опрацювання фонетичного, лексикологічного, словотвірного, граматичного матеріалу, а також розвинутого словника.

Ключові слова: *орфограма, орфографічне правило, орфографічна пильність, орфографічна грамотність, орфографічна дія, типи алгоритмів.*

Постановка проблеми. Увага школи до вироблення в учнів орфографічних навичок зумовлена соціальною функцією української мови: в писемному мовленні кожен громадянин повинен додержуватися

встановлених лінгвістичною наукою правописних норм. Будь-які порушення правил написання ускладнюють спілкування між людьми, негативно впливають на культуру писемного мовлення. Звідси важлива роль вивчення орфографії в школі, вироблення в учнів орфографічних навичок, починаючи з першого класу.

Завдання шкільного курсу орфографії полягає в тому, щоб, по-перше, ознайомити учнів із системою загальноприйнятих способів передачі звукової мови на письмі; по-друге, довести необхідність практичного оволодіння орфографією; по-третє, сформувати в учнів сталі орфографічні вміння й навички. Останнє завдання є найважливішим і найскладнішим.

Зміст чинної програми в мовній змістовій лінії не передбачає введення поняття «орфограма». Ним учні оволодівають практично, що передбачає вироблення вмінь розпізнавати орфограму, здійснювати орфографічну дію, тобто перевіряти її. Це дає можливість попереджувати механічне заучування орфографічних правил. У курсі української мови початкової школи матеріал з орфографії опрацьовується в контексті інших програмових тем, що сприяє усвідомленню учнями необхідності глибоких і міцних мовних знань для формування орфографічної грамотності і водночас культури писемного мовлення. З іншого боку, це гальмує формування цілісної картини орфографічної грамотності, спричиняє безсистемність їхніх знань і вмінь, послаблює інтерес до вивчення правил правопису. Отже, засвоєння орфографії повинно забезпечуватися вмілим використанням методів теоретичного вивчення рідної мови.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про увагу сучасних науковців до проблеми формування в молодших школярів орфографічної грамотності. Аналіз праць учених-психологів Д. Богоявленського, П. Гальперіна, С. Жуйкова та інших дозволяє трактувати правописну навичку як кінцевий продукт мислення, свідомого й багаторазового повторення певних взаємозумовлених психофізіологічних актів, що мають місце під час письма. Питанню розв'язання орфографічних задач присвячені праці відомого російського методиста проф. М. Львова, усвідомленню правил правопису Л. Божович, С. Жуйкова. Значний інтерес до методики формування в молодших школярів орфографічної пильності спостерігається в працях М. Вашуленка, І. Дацюк, М. Баранова, М. Разумовської, В. Шклярук та ін. Не втратили цінності поради К.Д. Ушинського щодо проведення диктантів.

Мета статті полягає у здійсненні спроби розкрити проблему формування в учнів початкових класів орфографічної грамотності, а саме: шляхи та методи оволодіння навичками правопису і їх умілого застосування.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають лінгводидакти, для досягнення основної мети засвоєння правопису – формування в учнів орфографічної грамотності – необхідно розв'язати такі завдання:

- забезпечити засвоєння школярами основних орфографічних понять і правил;
- розвинути в учнів орфографічну пильність (здатність розпізнавати орфограми як у написаних, так і у сприйнятих на слух словах);
- виробити на основі теоретичних знань практичні правописні вміння;
- домогтися запам'ятовування написання слів з орфограмами, які не перевіряються;
- виховати в учнів потребу звертатися в разі необхідності до орфографічного словника, озброїти їх уміннями користуватися таким словником;
- сформувані в дітей навички самоконтролю і виправлення допущених під час письма орфографічних помилок [1, 278].

У психологічній і методичній літературі описано два шляхи оволодіння правописною навичкою: 1) шукати сумнівні щодо написання місця на інтуїтивній основі, за допомогою цільових настанов; 2) на теоретичній основі внаслідок ознайомлення учнів з умовами, які вказують на орфограму [4]. За висновками науковців, більш ефективним є другий шлях формування орфографічної грамотності, пов'язаний із роботою мислення. А саме, навчання орфографії має починатися з оволодіння повністю усвідомленими так званими орфографічними діями. Теоретичною основою орфографічних дій є знання, набуті учнями з фонетики, лексики, словотвору і граматики. Сутність орфографічної дії науковці трактують як звернення до правила в разі усвідомлення факту наявності орфограми в слові. У структурі орфографічної дії виділяють два компоненти: постановка орфографічної задачі (знаходження орфограми) та її розв'язання (вибір правила правопису). На думку М. Львова, складність орфографічної задачі полягає в тому, що школяр сам ставить її перед собою, знаходить у слові орфограму і усвідомлює її як задачу, розв'язуючи яку, школяр мусить виконати такі завдання:

- знайти, розпізнати орфограму;
- визначити її тип;
- накреслити спосіб розв'язання задачі;
- визначити послідовність «кроків» розв'язання задачі;
- виконати дії згідно з алгоритмом;
- написати слово правильно [1, 279].

Як бачимо, перші дві операції співвідносяться з постановкою орфографічної задачі, а наступні – з її розв'язанням.

Розгорнуте виконання розумових дій необхідне на початковій стадії формування у школярів орфографічних умінь. У міру оволодіння навичками перелік виконуваних учнями дій поступово скорочується до рівня автоматичного їх відтворення.

Найважче для молодших школярів – розпізнати орфограму. Під умінням розпізнавати орфограми розуміється «складна діяльність, що

включає в себе і самостійну постановку завдань стежити за орфографічною стороною письма, і виділення орфографічних явищ, і підведення їх під відповідне поняття» [2, 348]. Для вироблення вмінь «бачити» орфограми необхідно планувати виконання завдань у визначеній методикою послідовності:

1. Завдання на розпізнавання орфограм при зоровому сприйманні тексту:

а) Виконати словотвірний розбір виділених слів і підкреслити орфограми в словотворчих афіксах, наприклад: недобре – добре.

б) У записаному тексті підкреслити орфограми певного типу, наприклад: *не з дієсловами*.

2. Завдання на розпізнавання орфограм при сприйманні тексту на слух:

а) із прослуханого тексту виписати складні слова, визначити від яких основ вони утворені, наприклад: яскраво-червоний (яскравий і червоний);

б) із вивченого напам'ять вірша виписати слова-іменники. Визначити в них орфограми.

3. Вправи для записування текстів із пропуском орфограм:

а) Переписати текст. У словах вставити пропущені літери: знан...я, жит...я, спросон...я, попід тин...ю, колос...я.

б) Записати текст, пропускаючи орфограми в суфіксах: стеж...чка, сестр...чка.

в) Зоровий диктант. Учитель показує на карточках слова з пропущеними орфограмами.

Виробивши в учнів уміння відшукувати орфограми, необхідно навчити їх застосовувати теоретичні знання на практиці. Для цього під час вибору орфографічного правила пропонуємо використовувати таку пам'ятку:

1. З'ясуй морфологічне вираження слова.

2. Постав слово в початковій формі.

3. Виконай словотвірний розбір слова.

4. Визнач орфограми (у префіксах, суфіксах, коренях та ін.).

5. Класифікуй виявлені орфограми.

6. Обґрунтуй орфографічні написання, пригадавши відповідні правила.

Орфографічні правила є керівництвом до орфографічних дій. Робота над засвоєнням орфографічних правил включає в себе: 1) актуалізацію опорних знань, необхідних для засвоєння нового матеріалу; 2) мотивацію навчально-пізнавальної діяльності учнів з метою оволодіння правописом орфограми; 3) словотвірний розбір слів і визначення в них контрольної орфограми; 4) аналіз умов вживання орфограми; 5) формулювання правила висновку про написання орфограми; 6) вироблення орфографічних умінь і навичок методом тренувальних вправ. Сучасна методична література з навчання орфографії класифікує всі правила на такі типи: одноваріантні, які пропонують лише один варіант написання); двоваріантні (містять вказівку

щодо написання, коли є вибір одного написання з двох варіантів); правила-рекомендації, інструкції щодо виконання дій, пов'язаних із перевіркою написання слова. Робота над орфографічним правилом будується на принципі алгоритмізації навчання. Потреба використання алгоритмів у процесі вивчення орфографії очевидна: вони допомагають учням виробити вміння застосовувати теоретичні знання на практиці, послідовно виконувати орфографічні дії, що випливають із змісту правил.

На уроках української мови використовують різні типи алгоритмів: одні з них вимагають ствердження чи заперечення (альтернативні); алгоритми, що є своєрідними настановами, або вказівками до виконання орфографічних дій (умовно їх називають алгоритмами-інструкціями); алгоритми, що становлять узагальнення з елементами відтворення структурних частин (умовно їх називають алгоритмами-схемами).

Алгоритм формування умінь передбачає:

- Уведення поняття. Опору на попередні знання.
- Розкриття поняття, збагачення його новими елементами змісту.
- Узагальнення із словесними формулюваннями.
- Конкретизацію в новій ситуації.

Щоб визначити послідовність кроків у формуванні орфографічних умінь, за допомогою логічного структурування з кожної теми виділяємо орфограми. Як бачимо, правильному виділенню орфограми сприятиме якісне опрацювання фонетичного, лексикологічного, словотвірного, граматичного матеріалу, а також розвинутого словника.

Наприклад, алгоритм засвоєння *орфограми н, nn у прикметниках* можна записати так:

1. Визнач твірну основу.
2. Якщо твірна основа закінчується на *н* і словотворчим суфіксом є *н* – пиши *подвоєння nn*.
3. Ненаголошені прикметникові суфікси пиши з однією буквою *н*.
4. Наголошені прикметникові суфікси пиши з двома буквами *nn*.

Щоб забезпечити усвідомлення учнями двоваріантних правил і правил-рекомендацій, необхідно організувати на уроці ситуацію, коли учні самі виведуть правило індуктивним шляхом, на основі спостережень і аналізу мовних фактів.

Орфографічні правила, як і визначення мовних понять, учням необхідно свідомо запам'ятати. Під час виконання різних орфографічних вправ учні багаторазово повторюють формулювання правила, яке вивчають, обґрунтовують правильність власної думки, переносять знання на новий мовний матеріал.

Отже, засвоєння орфографічного правила є складним і багатоступеневим процесом. Засвоїти правило – означає не тільки знати його формулювання й алгоритм використання, але також уміти

застосовувати правило в умовах висловлювання власних думок, у писемному мовленні.

Добір методів, прийомів і вправ для вивчення орфографії має бути дуже дбайливим, необхідно враховувати вікові особливості дітей, рівень їхнього розвитку. Засвоєння правил орфографії забезпечується здебільшого методами теоретичного вивчення рідної мови. Зв'язний виклад учителя як метод навчання орфографії використовують для теоретичного обґрунтування тих написань, які своєю складністю вимагають або затрати великих зусиль учнів, або просто непосильні для самостійного усвідомлення. Оскільки вивчення орфографії будується на базі граматики, то цілком природно, що орфограми типу: правопис закінчень, суфіксів, префіксів, складних слів можна з'ясовувати шляхом бесіди. Спостереження й аналіз мовних явищ як метод теоретичного вивчення є доцільним тоді, коли виникає потреба користуватися зіставленням і порівнянням для усвідомлення правопису орфограми. Це стосується вивчення правопису букв, що позначають ненаголошені голосні, написання слів, де відбуваються асимілятивні процеси. Методом роботи з підручником варто вивчати доступні для самостійного вивчення орфограми, які часто подаються в таблицях (наприклад, відмінкові закінчення прикметників; особові закінчення дієслів тощо). Крім використання методів теоретичного вивчення, значна роль у формуванні в учнів орфографічних навичок належить теоретично-практичному методу тренувальних вправ. Метод вправ сприяє виробленню орфографічних умінь і навичок, реалізації принципу свідомості й автоматизму. Для засвоєння орфографії використовуються різноманітні види вправ, які можна об'єднати в такі групи:

- 1) списування;
- 2) диктанти;
- 3) орфографічний розбір;
- 4) робота з орфографічним словником;
- 5) довільне письмо – добір слів з орфограмами;
- 6) вправи з розвитку мовлення, які включають орфографічні завдання.

У сучасній методиці визначена така послідовність виконання вправ з орфографії:

- 1 етап – вправи для розпізнавання орфограм.
- 2 етап – вправи із завданням обґрунтувати написане.
- 3 етап – дописування слів, вставлення пропущених букв тощо.
- 4 етап – добір власних прикладів.
- 5 етап – синтетичні (творчі) вправи [4,182] .

Щоб правильно скомпонувати послідовність виконання вправ на окремому уроці, доречно скористатися загальнодидактичною системою вправ, згідно якої всі вправи поділяються на чотири групи:

1) підготовчі або попередні, що проводяться перед вивченням нового матеріалу з метою актуалізації раніше вивченого;

2) вступні вправи виконуються після ознайомлення учнів із новою темою. Ці вправи діляться на логічні, що передбачають аналіз правил, виділення головного в навчальному матеріалі, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, інші логічні операції, і пробні, що застосовуються в такій послідовності: попереджувальний диктант, коментоване письмо, пояснювальний диктант.

3) тренувальні вправи призначені для вироблення в учнів умінь і навичок. Сюди входять вправи за зразком, за інструкцією і за завданнями.

4) завершальні вправи включають у себе творчі (письмо по пам'яті, вільний диктант, диктант-переклад, переказ тексту) і проблемні завдання, а також роботи контрольного характеру [3, 48].

Методисти вважають, що добір орфографічних вправ залежить від багатьох чинників. По-перше, враховується етап роботи над орфограмою. По-друге, забезпечується принцип поступового нарощування труднощів. По-третє, має підвищуватися рівень самостійності учнів у результаті виконання орфографічних вправ. На їх відбір також впливають мета уроку, вікові особливості дітей, рівень підготовленості класу, активність учнів. Не слід забувати й про те, що виконання орфографічних вправ має забезпечувати участь зорових, слухових, моторних сприймань, розвиток усного й писемного мовлення учнів.

Правописні вправи на уроці мають бути різноманітними і не повторювати один і той самий мовний матеріал (слова, словосполучення, речення). Цікаві, різноманітні за змістом тексти й речення зміцнюють орфографічні навички і разом з тим підвищують рівень знань і загальний розвиток учнів. Засвоєння орфографії успішніше тоді, коли воно здійснюється на широкій лексичній базі. Причому, потрібно обов'язково враховувати лінгвістичний характер орфографічного матеріалу, що вивчається. Наприклад, засвоєння фонетичних написань буде успішним, якщо переважатимуть слухові вправи; шляхом розуміння й уточнення лексичного значення слів (зокрема, через текст) можна уникнути семантичних помилок.

Одним із найпоширеніших прийомів роботи майже на кожному уроці української мови в початковій школі є орфографічний розбір. Орфографічний розбір сприяє свідомому формуванню у школярів орфографічних умінь і навичок. Цей методичний прийом передбачає знаходження в слові орфограми та раціональне використання правила її правопису. У школі орфографічний розбір практикується здебільшого у формі розгорнутого міркування або стисло, усного чи письмового, обґрунтування вжитої орфограми. Для виконання орфографічного розбору необхідно: 1) визначити морфологічне вираження слова; 2) проаналізувати словотворчу його будову;

3) розпізнати орфограму; 4) співвіднести виділену орфограму з відповідним правилом; 5) графічно позначити орфограму в слові.

Орфографічний розбір не є чимось ізольованим, він входить до системи орфографічних вправ, які можна проводити на різних етапах уроку переважно з навчальною метою, хоч воно може виконувати і контрольну функцію, оскільки, пояснюючи орфограму, учень приводить у дію весь необхідний запас теоретичних знань, умінь і навичок з фонетики, лексики, словотвору, морфології та синтаксису. Зрозуміло, що включення орфографічного розбору в уроки вивчення більшості програмових тем зумовлено як зв'язками орфографії з іншими розділами науки про мову, так і важливістю, складністю і тривалістю формування в учнів міцної орфографічної грамотності.

З орфографією пов'язані і заняття з розвитку мовлення. Адже в процесі довільного, творчого письма, яким є вправи з розвитку мовлення, активізується і збагачується словник учнів, удосконалюється їх мовлення в цілому, в тому числі з боку орфографічної грамотності. Учні повинні навчитися розпізнавати орфограми та правильно писати їх не тільки у виконуваних вправах, а й у довільному письмі.

Висновок. Система роботи по формуванню в учнів початкових класів орфографічних навичок передбачає поетапну навчальну діяльність школярів, що спрямована на розгорнуте виконання розумових операцій у початкових періодах навчання й наступну автоматизацію вироблених умінь, які забезпечують формування в учнів орфографічної грамотності. Враховуючи те, що 80 % знань людина засвоює в молодшому шкільному віці, ми маємо можливість на уроках української мови сформувати навички правопису, а від цього залежить подальше навчання дитини в школі, її орфографічна і мовленнєва грамотність.

Подальше дослідження буде здійснюватися стосовно розробки та впровадження у переддипломній практиці студентів-початківців інноваційних методів формування орфографічної грамотності молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. С. Вашуленко. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
2. Жуйков С. Ф. Формирование орфографических действий / С. Ф. Жуйков. – М., 1965. – 355 с.
3. Онищук В. О. Дидактичні основи засвоєння учнями мовних навичок і умінь / В. О. Онищук // Українська мова і література в школі. – 1971–1987. – № 3. – С. 48–53.
4. Разумовская М. М. Методика орфографии / М. М. Разумовская // Основы методики русского языка в 4–8 классах. – М. : Просвещение, 1978. – 480 с.
5. Шклярук В. А. Формирование орфографических навыков младших школьников / В. А. Шклярук. – М., 2004. – 134 с.

Б. Шкурятяна Н. Г. Методика вивчення орфографії / Н. Г. Шкурятяна. – Київ, 1985. – 133 с.

РЕЗЮМЕ

Рубан Л. И. Формирование орфографической грамотности младших школьников.

В статье обсуждаются основные пути и методы формирования орфографической грамотности младших школьников. Определены основные задачи, которые необходимо решить, чтобы научить их правилам орфографии. Раскрыта сущность понятия орфографического действия, которое включает орфографическую задачу и методы ее решения. Рассматривается последовательность формирования орфографических навыков младших школьников, начиная от подбора упражнений, выбора форм и методов, умения распознавать орфограмму, находить пути ее доказательства и укрепление знаний на практике. Указано, что для правильного выбора орфограммы необходимы знания фонетического, лексикологического, словообразовательного, грамматического материала, а также развитого словаря.

Ключевые слова: орфограмма, орфографическое правило, орфографическая зоркость, орфографическая грамотность, орфографическое действие, типы алгоритмов.

SUMMARY

Ruban L. The junior schoolchildren' spelling literacy forming.

The article is devoted to the study of the problem of junior schoolchildren' spelling literacy forming, which is covered in the works of the researchers-psychologists (D. Bogojavlensky, P. Halperin, S. Zhuikov) and methodologists (M. Lvov, L. Bozhovych, M. Vashulenko, I. Datsyuk, M. Razumovska), etc.

The main tasks that need solution in order to teach junior schoolchildren the rules of spelling and to form the stable spelling skills are distinguished. The author clarifies the essence of the concept of spelling activity which includes the spelling task and the methodology of its solution. It is shown that the spelling task difficulty specifies for the pupil setting, the spelling rule in the word finding and understanding it as a task. The process of this spelling task performing demands from the schoolchildren has several stages. It is stressed on the spelling rules that guide for spelling activities.

The author emphasizes the need for the algorithms in the process of the spelling learning use. The main ways and methods of junior schoolchildren spelling literacy forming are observed. The sequence of stages in the junior schoolchildren spelling skills forming beginning with the exercises selecting, forms and methods choosing by the teacher and the skills of spelling rule recognizing, the rule of its finding and practical knowledge holding by the pupil is defined. The creative tasks examples directed to the skills of the spelling rule recognition forming are given.

It is stated that in Ukrainian language course in the primary school the spelling material is studied in the context of other programme topics that promotes the pupils' awareness of the deep and strong language knowledge necessity for the spelling literacy and, at the same time, the written speech culture forming.

The author draws the readers' attention to the fact that the spelling rule correct selection will contribute to the phonetic, lexicological, word formation, grammar material as well as the advanced vocabulary qualitative working up.

The author stresses that further research will be carried out in relation to the development and implementation in the undergraduate practice of the future primary school teachers innovative methods of forming spelling literacy of junior schoolchildren.

Key words: orthogram, orthographic rules, spelling vigilance, orthographic literacy, orthographic action, types of algorithms.